

ԼՈՒՍՅԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Մատենադարան» Մ. Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
գիտահետազոտական ինստիտուտ

harutyunyanlusya@gmail.com

**ԺԱՆ-ԺԱԿ ՌՈՒՍՈ ԵՎ ՀԱԿՈՒ ՊԱՐՈՆՅԱՆ (ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ)**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. Ժան-ժակ Ռուսո, գիտելիք, կարողություն, հմտություն, դաստիարակություն, ուսուցանել, համակողմանի զարգացում, ընտանիք:

Ключевые слова и выражения: Жан-Жак Руссо, знание, способность, умение, воспитание, учить, комплексное развитие, семья.

Key words and expressions: Jean-Jacques Rousseau, knowledge, ability, skill, upbringing, teach, comprehensive development, family.

21-րդ դարն է. փոխվել են ժամանակները, անմրցունակ ու հաղթող են արդիական տեխնոլոգիաները, բայցևայնպես դաստիարակությունն այնպիսի հասարակական հասկացություն է, առանց որի՝ անպատկերացելի է հասարակության առաջընթաց զարգացումը: Մենք՝ մահկանացուներս, աշխարհ ենք գալիս սովորելու ընդունակությամբ, և եթե ուսուցիչը կարողանում է ճանաչել իր սանին ու նրա մեջ հայտնաբերել ուժն ու ընդունակությունը, կնշանակի նա արդեն գտել է հաջողության «բանալին»:

Աշխարհի տարբեր ծագերում ծնված ու տարբեր դարաշրջան ներկայացնող երկու մտածողների՝ Ժան-ժակ Ռուսոյի և Հակոբ Պարոնյանի մանկավարժական առնչությունները ուսումնասիրելիս ի հայտ են գալիս մի շարք նմանություններ: Սա հետաքրքիր զուգադիպություն է, թե՞ մանկավարժի պրպտող միտք ու սրամիտ հայացք: Ասվածից պարզ է դառնում, որ հանճարեղ երգիծաբանն իր «Թատրոն. բարեկամ մանկանց» պարբերականը տպագրելիս ծանոթ է եղել մանկավարժության առաջնային տեսություններին:

«Այսօր, իհարկե, անառարկելի է, որ հասկանալի պատճառներով արևմտահայությունը չկարողացավ արևելահայոց պես ստեղծել մանակական հարուստ գրականություն,- նկատում է գրականագետ Ալ. Մակարյանը,- ուր ասենք, միայն «Աղբյուր» և «Հասկեր» ամսագրերի շուրջը համախմբված էին նշանավոր այնպիսի հեղինակներ, ինչպիսիք էին Ղ. Աղայանն ու Հովհ. Թումանյանը, Հովհ. Հովհաննիսյանն ու Ալ. Ծատուրյանը,

Ավ. Ահարոնյանն ու Ավ. Բահակյանը, Վրթ. Փափազյանը, Ստ. Լիսիցյանը, Ա. Խնկոյանը և այլք, բայց և այնպես անժխտելի են նաև արևմտահայ հատվածի բերած պատկառելի նպաստն ընդհանրապես հայ մանկական գրականության զարգացման ընթացքին, մասնավորապես Պարոնյանի «Թատրոն մանկանց»-ի՝ ժամանակին կատարած պատմական առաքելության շահեկանությունը: Այն, որ վերջինիս պարբերականն անմիջապես գերել է հայ մանուկներին, և չափազանց սերտ է եղել տեքստ-ընթերցող աղերսը, վկայում էին նրա «գրասեղանին լեռան պես դիզված» նամակները»¹:

Ե՛վ Պարոնյանի, և՛ Ռուսոյի մանկավարժական հայացքների մեջ նշանակալի տեղ են զբաղեցնում բարոյական դաստիարակության հարցերը: Ռուսոյի կարծիքով՝ մարդասիրությունը բարոյական դաստիարակության նպատակն է: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին Պարոնյանը մոտավորապես նույն գաղափարն էր հայտնում, ինչն իրենից մեկ դար առաջ արժևորել էր Ռուսոն: Պարոնյանը նույնպես առանձնահատուկ տեղ էր տալիս դաստիարակի բարոյական հատկանիշներին: Հիրավի, միայն բարոյական ու մարդկային բարձր հատկանիշներով օժտված մարդուն է հնարավոր վստահել վաղվա կամ ապագայի քաղաքացու ճակատագիրը:

Դաստիարակը մարդ պատրաստելու համար կա՛մ հայր պետք է լինի, կա՛մ ավելին քան ինքը՝ մարդ: Ահա այն գործը, որ դուք հանգիստ սրտով հանձնարարում ու վստահում եք վարձկաններին:

Որքան ավելի ենք մտածում այդ մասին, այնքան նորանոր դժվարություններ ենք նկատում: Անհրաժեշտ է, որ դաստիարակն ինքը դաստիարակված լինի իր սանի համար, որ նրա «ծառաները պատրաստված լինեն իրենց տիրոջ համար», որ երեխային շրջապատողներն իրենք ստացած լինեն այն տպավորությունները, որ հաղորդելու են նրան: Պետք է, որ դաստիարակությունից դաստիարակություն բարձրանալով՝ մարդը հասնի չգիտես մինչև ուր: Ինչպե՞ս կարող է երեխային դաստիարակել մի մարդ, որն ինքը լավ չի դաստիարակված²:

Երբ խոսվում է Պարոնյան մանկագրի մասին, առաջին հերթին կարևոր է նկատի ունենալ գերազանցապես «Թատրոն. բարեկամ

¹ Մակարյան Ալ., Կրկին Պարոնյանի հետ (նոր ընթերցումներ), Երևան, 2018, էջ 268:

² Տե՛ս Ժան-ժակ Ռուսո, Էմիլ կամ Դաստիարակության մասին, Առաջին մաս, Երևան, 1960, էջ 34:

մանկանց»³ երկշաբաթաթերթը, որը նա խմբագրել է 1876 թ. հունվարի մեկից մինչև դեկտեմբերի 16-ը: Արդարև, հայ իրականության մեջ շուրջ մեկ տարվա կյանք ունեցած այդ պատկերազարդ հանդեսը առաջին մանկական տպագրությունն էր:

Անդրադառնալով աշխատանքային դաստիարակության հարցերին՝ Ռուսոն համոզված էր, որ ունևոր թե կարիքավոր, կորովի թե վտիտ, ամեն մի անզբաղ արարած խաբեբա է: Անգործությունն է, որ չարիք է ծնում: Մեծ մանկավարժի կարծիքով՝ հասարակության մեջ չպետք է լինեն դասային արտոնություններ, քանի որ բոլոր մարդիկ ունեն նույն կարիքները:

³ Այն, որ Պարոնյանի պարբերականը հրատարակվում էր ի հակակշիռ ամերիկյան միսիոներների «Ավետաբեր տղայոց»-ի, երևում է նաև արտաքին մի հատկանշից: Երգիծաբանի ընտրած անունը սկզբում եղել է «Թատրոն տղայոց», ինչպես միսիոներներինը կոչվել է «Ավետաբեր տղայոց»: Նա «Թատրոն» պարբերականում տպագրած իր առաջին հայտարարությունների մեջ, որոնցով ընթերցողներին իմացնում էր, թե 1876 թ. հունվարից լույս է ընծայելու նման մի երկշաբաթաթերթ, օգտագործել է «Թատրոն տղայոց» անունը: Հետագայում, երևի մտածելով, որ «տղա» բառը ամերիկյան կրթություն ստացած հայերի կամ հայերենը գրքերից սովորած ամերիկացի միսիոներների թխածն է, պարբերականի առաջին համարից ընտրում է «Թատրոն մանկանց» ձևը: Պարոնյանն արդեն ուներ արտոնություն «Թատրոն» թերթի համար: Նրա հրատարակությունը կարող էր նկատվել նրա հավելվածը կամ մի մասը: Մանրամասն տե՛ս **Ստեփանյան Գ.**, Հակոբ Պարոնյան, Երևան, 1964, էջ 175:

Աշխատանքային դաստիարակությունն առաջնահերթ ու կարևոր էր համարում ոչ միայն մարդկանց նյութական ապահովության նկատառումներով, այլև համոզված էր, որ յուրաքանչյուրը պարտավոր է ապրել ու ճանապարհի հարթել գլխավորապես սեփական աշխատանքով:

Մարդը հավիտենապես բնության զավակն է ու հարազատ արտացոլանքը: Երեխային շրջապատող աշխարհը նախ և առաջ բնության աշխարհն է՝ երևույթների անհատնում հարստությամբ, անսպառ գեղեցկությամբ: Դաստիարակության պլանավորումը սահմանում է աշխատանքային միջոցառումների ցանկալի պարբերականություն և համակարգվածություն: Աշխատանքային դաստիարակությունը Ռուսոյի կողմից առանձնահատուկ նշանակություն է ստացել որպես բարոյական դաստիարակության միջոց: Պատահական չէ, որ Ռուսոն իր երևակայական սանին՝ Էմիլին, ընտրել է ազնվականներից և գտնում էր, որ գյուղացի երեխաները աշխատանքով են դաստիարակվում և դաստիարակության կարիք չունեն:

Ռուսոն դեմ էր բարոյախոսության, բարոյական քարոզների, հրամայելու, հնազանդեցնելու, մանավանդ պատժի միջոցներին: Բարոյական դաստիարակության համար, ըստ Ռուսոյի, Էմիլը պետք է շփվի մարդկանց հետ և սոցիալական հարաբերությունների մթնոլորտում ձեռք բերի բարոյական փորձ, մարդասիրություն⁴:

Սակայն դաստիարակն ինչպե՞ս, ի՞նչ միջոցներով ու ճանապարհներով կարող է բնության համապատասխանող կարելին դարձնել իրական: Ռուսոն պատասխանում է. «Եթե կամենում եք, որ մանուկը պահպանե իւր սկզբնական ձևակերպութիւնը, հենց հենց առաջին վայրկեանից պահպանեցէք նրան. դիտեցէք բնութիւնը և հետևեցէք այն շաղիւն, որ նա ցոյց է տալիս ձեզ, որովհետև եթե դուք կամենաք նրա հրահանգներն ուղղել, դրանով միայն նրա գործը կկործանէք, նրա ջանքերի հետևանքը կարգիլէք և կթուլացնէք: Եթե մենք արգելք դնենք բոյսի դեպի վեր աճելու բնական յատկութեանը, նա այդ յատկութիւնը չի կորցնի և հենց արգելքը վերացաւ թէ չէ, կրկին դեպի վեր կբարձրանայ: Նոյնը կարելի է ասել և մարդուս բնական յատկութիւնների մասին: Այդ յատկութիւններն

⁴ Տե՛ս **Հարոյան Լ.**, Բարոյական դաստիարակության մասին Ժան-ժակ Ռուսոյի գաղափարների ժամանակակից արժևորումը (Ժան-ժակ Ռուսոյի ծննդյան 300-ամյակի առթիվ) «Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր», Վանաձոր, 2013, էջ 6-7:

երևան են գալիս, երբ մանուկն իրեն շրջապատող իրերի հետ փոխադարձ յարաբերության մեջ է մտնում»⁵:

Գրական երկի թեմատիկ-գաղափարական հիմքը, պատկերները, կառուցվածքը կազմում են այնպիսի անքակտելի միասնություն, որ դրանք իրարից բաժանել ուղղակի անկարելի է: Լինելով իր ժամանակների իրականության արտացոլանքը՝ Ռուսոն իր հռչակավոր «Էմիլ կամ դաստիարակության մասին» աշխատության երկրորդ գլխում մանրամասնորեն անդրադառնում է կնոջ դաստիարակության խնդիրներին: «Առաջին անգամ կյանք մտնող դեռահաս աղջիկները չունեն ուրիշ դաստիարակչուհի իրենց մորից բացի,- գրում է Ժան-ժակ Ռուսոն,- որը շատ անգամ նրանցից ավելի թեթևամիտ լինելով, չի կարող իրերը նրանց ցույց տալ այլ կերպ, քան այնպես, ինչպես ինքն է տեսնում: Խաղաղ ընտանեկան կյանքը սիրելու համար պետք է այն ճանաչել, պետք է մանկությունից զգացած լինել նրա քաղցրությունը: Միայն հայրական տանն ենք զգում սեփական տան քաղցրությունը. այն կինը, որին չի դաստիարակել իր մայրը, երբեք չի ցանկանա դաստիարակել իր երեխաներին: Դժբախտաբար, մեծ քաղաքներում այլևս գոյություն չունի տնային մասնավոր դաստիարակություն: Հասարակությունն այնտեղ այնքան է ընդհանրացել ու խառնվել, որ առանձնանալու անկյուն չի գտնվում, և մարդ, նույնիսկ իր տանը, իրեն զգում է ինչպես հասարակության մեջ: Անընդհատ հարաբերության մեջ լինելով բոլորի հետ, նա այլևս կտրվում է ընտանիքից և հազիվ է ճանաչում իր ծնողներին. նրանց դիտում է որպես օտարների. ընտանեկան բարքերի պարզությունը չքանում է՝ նրանց հմայքը կազմող քաղցր մտերմության հետ»⁶:

Հեռատես Պարոնյանը երեխաների բարոյական դաստիարակության լավագույն մեթոդը համարում էր իրատեսական, դրական օրինակը: Ստեղծագործական խաղից օգտվելիս երեխային հնարավորություն է տրվում վարվելու ճիշտ այնպես, ինչպես վարվում է այն հերոսը, որն իր բարձր որակներով գրավել է նրան: Այսինքն՝ երեխաներին հնարավորություն ընձեռել՝ գործել իրենց բարոյական իդեալի համաձայն:

Նա դրական օրինակը բարոյական նորմերը, մարմնավորում է իրական, գնական պատկերների, վարքի կոնկրետ կենսական հանգամանքների մեջ, որն զգալի չափով հեշտացնում է բարոյական

⁵ **Ժան-ժակ Ռուսո**, Էմիլ, Գերմաներենից թարգմ. Իսահակ Յարութիինեանց, Թիֆլիս, 1904, էջ 16:

⁶ **Ժան-ժակ Ռուսո**, Էմիլ կամ Դաստիարակության մասին, Երկրորդ մաս, Երևան, 1962, էջ 63:

պահանջների ընկալումը սովորողների կողմից: Մեղմությունը, հակիրճությունն ու իմաստի մեծությունը պարոնյանական խոսքի ամենամեծ արժանիքներն են: «Թատրոն. բարեկամ մանկանց»-ի ուշադիր ընթերցողն անպայման կնկատի, որ երկշաբաթաթերթում տեղ գտած և տպագրված նյութերի գաղափարախոսությունը ուղիղ համեմատական է Ժան-ժակ Ռուսոյի մանկավարժական հայացքներին:

Ուսուցման բովանդակության մեջ երգիծաբանը ճիշտ Ռուսոյի պես վճռական տեղը հատկացնում էր բնական գիտություններին, օրինաչափ էր համարում երեխային ուսուցանել միայն այն անհրաժեշտ գիտելիքները, որոնք կապված են կյանքի հետ, ծառայում են մարդու կեցության բարելավմանը: Երեխաներին գիր ու գրականությունից, արհեստներից բացի առավել պակաս չէին գրավում զվարճալիքները խաղը, մարմնավարժական վարժությունները, զբոսանքները: Այդ պատճառով Պարոնյանը խոստանում էր երեխաներին ուսուցանել բազմաթիվ խաղեր, երգեր, պարեր և այլն:

Ռուսոյի պատկերացրած կինը⁷ պետք է դաստիարակվի ընտանիքի համար և կնոջ բնական վիճակը ուրիշի կամքին ենթարկվելն է: Իսկ ահա Պարոնյանը առանձնակի վերաբերմունք ունեւր կանանց կրթության հարցի նկատմամբ: Նա լավ էր հասկանում, որ ժամանակին կինն անկողնու մակարդակից վեր չէր բարձրանում և բողոքի ու քննադատության սլաքները հաճախ էր ուղղում այդ երևույթի դեմ: Նա աշխատավոր հայ կնոջը դիտում էր հասարակության լիիրավ անդամի դերում և պահանջում կանանց կրթության հարցը չանջատել ընդհանուր կրթալուսավորական համակարգից: Պարոնյանը գտնում էր, որ կանաց կրթությունը պետք է սկսել տղաների հետ միասին, ուսուցումը տանել

⁷ Կինն ավելի թույլ և ավելի դատարկ հետաքրքրասեր խելք ունի, քան տղամարդը: Բայց ի՞նչ է բխում կանանց բնական թուլությունից: Որքան նրանք ավելի են թույլ, այնքան ավելի կարիք ունեն օգնության: Մի՞ թե նրանց վրա չեն դրված այն պարտականությունները, որոնք մարդկային կյանքի ամբողջ հիմքն են կազմում: Արդյոք կինը չի՞ կործանում կամ պահպանում տունը, նա չի՞ արդյոք կառավարում տնային կյանքի բոլոր մանրունքները, և հետևաբար նրանցից չի՞ կախված այն բոլորը, ինչ որ ընդհանրապես ամենից շատ է վերաբերում մարդկային ցեղին: Հենց դրա շնորհիվ է, որ կինը վճռական ազդեցություն է թողնում ամբողջ աշխարհի թե՛ լավ, թե՛ վատ բարքերի վրա: Տղամարդը, որ հասարակության մեջ հեղինակություն է վայելում, իր սեփական միջոցներով չի կարող իր ընտանիքի համար պատշաճ բարեկեցություն ստեղծել, եթե կինն այդ բանին չօժանդակի: Տե՛ս «Մանկավարժության պատմության քրեստոմատիա», հ. 1, Երևան, 1936, էջ 368:

համատեղ, նույն կրթադաստիարակչական խնդիրներն առաջադրել և՛ տղաների, և՛ աղջիկների համար⁸:

Ռուսոյի մանկավարժական հայացքների հիմքում ընկած են բնական և ազատ դաստիարակության սկզբունքները: Ըստ Ռուսոյի՝ մարդու դաստիարակությունն սկսվում է հենց ծննդյան օրից, և մարդն իր դաստիարակությունն ստանում է բնությունից, իրերից և մարդկանցից. «Երեխան մի անգամ՝ ազատուելով իր բնական փաթաթանքից, երբ ազատ շունչ է քաշում, չպետք է թույլ տալ, որ նրան ուրիշ նոր փաթեթներով կապկպեն, և առաւել ևս սեղմեն: Դէն ձգեցէք գլխանոցները, կապանքներն ու բարուրները. Տուէք նրան լայն և մեծ խանձարուր, որ նրա բոլոր անդամներին ազատ շարժողութեան ասպարէզ տալ, որ ոչ այնքան ծանր լինի, որ նրա շարժողութիւններին արգելք լինի և ոչ էլ այնքան տաք, որ նա ներգործութիւնն այլ ևս չկարողանայ զգալ: Քաղաքներում երեխաներին համարեա թէ խեղդում են բազմաթիվ փաթեթներով ու կապանքներով: Դրանց դաստիարակութեան վրայ հսկողները չգիտեն մինչև անգամ, որ սառն օդն ոչ թէ վնասում, այլ ոյժ է տալիս նրանց, իսկ տաք օդը թուլացնում և ջերմ ու մահ է պատճառում: Դրէ՛ք մանկանն ընդարձակ և լավ մագով կամ բրդով լցուած որորանի մէջ, որտեղ կարող լինի ըստ յարմարութեան և անվտանգ շարժուել՝: Վերոհիշյալ օրինակով նա անթաքույց պարզաբանում է, որ երեխային չպետք է բարուրել: Բացատրում է, որ բնության օրենքն է ազատությունը: Իսկ երեխային զրկել ազատությունից, նշանակում է դեմ գնալ բնությանը:

Սենք ապրում ենք այնպիսի ժամանակներում, երբ առանց գիտելիքների հնարավոր չեն ո՛չ աշխատանքը, ո՛չ մարդկային հարաբերությունները, ոչ էլ քաղաքացիական պարտականությունների կատարումը: Արդիական բարիունչ հնչողության տարրերն ակնհայտ արտացոլվեցին՝ Ռուսո և Պարոնյան զուգահեռ դիտարկումներում: Պարերից եկող գաղափարները ունեն արդիական հնչողություն: Հենց միայն այս երկու հեղինակների մանկավարժական առնչությունների ուսումնասիրությունն արդեն բավարար է գիտակցելու համար, որ «աշխարհի հոգսը բեռ անել» է նշանակում հանձն առնել դաստիարակի գործը: Դաստիարակչական աշխատանքի հեռանկարային և մոտակա պլանավորումը պետք է հաշվի առնել դեռահասի տարիքային, բարոյա-

⁸ Մանրամասն տե՛ս **Մարգարյան Ա.**, Զ. Պարոնյանի մանկավարժական հայացքներն ու ժառանգությունը, Երևան, 1991, էջ 51:

⁹ Տե՛ս **Ժան-ժակ Ռուսո**, Էմիլ, Գերմաներենից թարգմ. Իսահակ Յարութիինեանց, էջ 4:

հոգեբանական զարգացման առանձնահատկությունները: Դաստիարակի կոչումը հասարկության մեջ հարատևելու է ընդմիջտ և սաների ջանքերը միավորելու համար պահանջվում է դաստիարակվողին մոտենալ նրբանկատ, համբերությամբ և մտերմաբար: Այսօր «Թատրոն»-ի վարագույրը բաց է, իսկ Ռուսոյի էմիլը վաղուց հասունացել է:

Լ. Հարությունյան

Ժան-ժակ Ռուսո և Հակոբ Պարոնյան (մանկավարժական առնչություններ)

Ամփոփում

Ժան-ժակ Ռուսոյի և Հ. Պարոնյանի մանկավարժական հայացքները ուսումնասիրելիս ի հայտ են գալիս որոշ նմանություններ, թեև նրանց ստեղծագործություններն ընդգրկում են տարբեր դարաշրջաններ: Արդիական հնչողություն ունի նրանց մտահոգությունը դաստիարակության ու դաստիարակողի հարցերի վերաբերյալ:

Л. Арутюнян

Жан-Жак Руссо и Акоп Паронян (педагогические сходства)

Резюме

Исследуя педагогические взгляды Жан-Жака Руссо и Акопа Пароняна, появляются некие общие черты, несмотря на то, что они творили в разные эпохи. Сегодня актуальны их взгляды относительно вопросов воспитания и воспитателя.

L. Harutyunyan

Jean-Jacques Rousseau and Hakob Paronyan (Pedagogical Connections)

Summary

Studying pedagogical perspectives of Jean-Jacques Rousseau and Hakob Paronyan we come across with some similarities, though their works include different eras. Their concerns about questions connected with upbringing and educator are relevant.

Խմբագրություն է ուղարկվել 25.03.19

Հանձնարարվել է գրախոսության 29.03.19

Տպագրության է հանձնարարվել 29.04.19